

УДК 342.5:341.223.1(477)

DOI: 10.31651/2076-5908-2024-1-135-143

Олег ФЕДОРЧЕНКО

*кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноправових дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5524-0202>
e-mail: fedorchenko_ov@ukr.net*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ КОМІСІЙ ЩОДО ОБЛІКУ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ НАЦИСТСЬКИМИ ОКУПАНТАМИ ТА ЇХ СПІЛЬНИКАМИ ГОСПОДАРСТВУ І ГРОМАДЯНАМ, В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

***Анотація.** Мета статі полягає в аналізі діяльності державних органів з установлення злочинів, заподіяних нацистськими загарбниками та їх спільниками в Одеській області та висвітлення особливостей їх функціонування.*

***Наукова новизна.** На основі архівних матеріалів встановлено здобутки і прорахунки комісії із підрахунку збитків, завданих нацистськими окупантами усіх рівнів в Одеській області. До наукового обігу введено певну кількість архівних матеріалів.*

***Висновки.** Обласна й районні комісії із підрахунку збитків, завданих нацистами в Одеській області формувалися за принципом республіканської та союзної комісії із підрахунку завданих нацистами збитків. Рівень обласних і нижчих комісій планувався як короткостроковий, а відповідно, владні повноваження голів комісій над членами та комісіями нижчого рівня взагалі не визначено. Незважаючи на те, що слідчі органи допомагали з розслідуванням, фаховість комісії залишалася низькою. У зв'язку із значною звантаженистю та необґрунтовано обмеженими строками практично всі комісії області затримували звітність. Це впливало на об'єктивність звітів та апriori давало незадовільну оцінку комісії, що в подальшому негативно впливало на її працездатність. Одночасно, зібрані Обласною комісією в Одеській області матеріали стали частиною обвинувальної бази на Нюрнберзькому процесі.*

***Ключові слова:** Надзвичайна державна комісія зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам СРСР; Українська республіканська комісія з обліку збитків і злочинів, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками; Одеська обласна комісія сприяння в роботі Надзвичайної державної комісії; окупація; збитки.*

Oleh FEDORCHENKO

*Candidate Historically Sciences, Associate Professor, head of the department of the Department of General Law disciplines, Kherson Faculty of Odesa State University of Internal Affairs Odesa, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5524-0202>
e-mail: fedorchenko_ov@ukr.net*

FUNCTIONING OF STATE COMMISSIONS REGARDING THE ASSESSING THE DAMAGE CAUSED BY NAZI OCCUPANTS AND THEIR PARTNERS TO THE ECONOMY AND CITIZENS IN ODESA REGION

***Abstract.** The purpose of the article is to analyze the activity of the State organs regarding the crimes caused by the Nazi occupants and their partners in Odesa Region and to enlighten the peculiarities of their functioning.*

***Scientific novelty.** On the basis of the archival materials, the mechanism of the activity of the State organs in establishing crimes committed by the Nazi occupants in 1941-1944 in Odesa Region has been analyzed. The achievements and miscalculations of the commissions assessing damage caused by the Nazis of all the levels in Odesa Region have been set. Some amount of archival materials has been added to the scientific analysis.*

Methodology of the research. Viewing the fact that the research topic is at the junction of law, public administration and history, the research has a complex and interdisciplinary character. Accordingly, the research is based on the principles of systematicity, objectivity, dialectics, and historicism. The systemic principle is applied to the legal facts as to the system with peculiar regularities and connections. The principle of objectivity helps to analyze the phenomena without the researcher's involvement. The dialectic principle gives possibility to consider events and facts in their relationship. The principle of historicism foresees the research of historical facts in the dynamics of their development.

Originality of the research. The research is independent and original. Besides, its practical value consists in researching the activity of the State organs regarding the damage caused by the Nazis and their allies, the achievements and miscalculations of the State commissions. The research results will help the Ukrainian authorities not to make the same mistakes and can also be used during the preparation of the materials to accuse the war criminals and gain the compensation of damage caused to Ukraine and its citizens from Russia.

Conclusions. The Regional and District commissions to assess damage caused by the Nazis in Odesa Region were formed by the principle of the Republican and Union commissions to assess damage caused by the Nazis. The main work was done by the Lower commissions created in collective farms, enterprises, organizations and establishments and by the District commissions, which previously summarized the materials. Despite the help of the correspondent competent organs and their investigations, the professionalism of these commissions remained low.

The activity of the Regional and Lower commissions was planned to be short-termed, and the commissions heads powers over its members and the Lower commissions were not at all determined. The leadership was carried out in a manual mode and held on the people positions in the (Communist) party and State organs and on their informal authority. The planned temporary nature of the commissions provided for the establishment of clear deadlines for the tasks performance, bordering partly on insanity and tyranny. As a result, the reporting deadlines were postponed several times. The latter affected the objectivity of the reports and a priori had an unsatisfactory assessment of the commission, which subsequently had a negative impact on its efficiency. At the same time, the materials collected by the Regional Commission in the Odesa Region became part of the indictment at the Nuremberg Trials.

Key words: Extraordinary State Commission to establish and investigate the crimes of the German-fascist invaders and their accomplices and the damage they caused to citizens, collective farms, public organizations, State enterprises of the USSR; Ukrainian Republican Commission for Assessing damage and crimes caused by the German-fascist invaders; Odesa Regional Commission for Assistance in the Work of the Extraordinary State Commission; occupation; damage.

Постановка проблеми. За десять років російсько-української війни, а особливо за останні 28 місяців повномасштабного вторгнення росії, Україна зазнала величезних людських і ще більше матеріальних втрат. Уся Україна під прицілом агресора, регулярні обстріли призводять до загибелі й поранення цивільних, знищення й пошкодження приватного, державного та комунального майна. За свої злочинні дії агресор повинен заплатити. Та на жаль, Україна переживає таке не вперше. У роки радянсько-німецької війни нацисти та їх поплічники принесли смерть та розруху. Для підрахунку жертв і збитків, завданих населенню та народному господарству, які спричинили нацисти та їх союзники, були створені відповідні держані органи. Дослідження досвіду їхньої роботи може запропонувати слушні управлінські, організаційні, почасти інформаційні моменти для ідентичних структур сучасної України, і звісно, може попередити невдачі та непопулярні кроки влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дисертаційному дослідженні А. Мухаровської [1] показано організаційно-правові засади Надзвичайної державної комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам СРСР (далі – НДК) та Української республіканської комісії з обліку збитків і злочинів, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками (далі – УРК), статистичні матеріали і специфічні умови роботи комісій на Західній Україні. Ґрунтовне дисертаційне дослідження Є. Максимчука аналізує й надає дані про інформаційні можливості матеріалів комісій [2].

Предметом дослідження у роботі В. Міщанина стала діяльність такої комісії на Закарпатті [3]. С. Стельникович у своїй розвідці оцінив джерельний потенціал матеріалів Житомирської обласної комісії з розслідування злочинів нацистів [4]. В. Яковлев використав

документи комісії для дослідження злочинів нацистів на Харківщині [5]. Правове регулювання діяльності НДК проаналізували О. Федорченко і С. Домашова [6].

Окремо слід згадати наукові краєзнавчі пошуки. Про умови окупації в Одесі розповідає О. Будницький [7]. Політику грабунку культурних цінностей Одеської області румунськими окупантами показали А. Красножон, Р. Драгоман, К. Ніколає [8].

Діяльність НДК потрапила в поле зору наукових інтересів зарубіжних дослідників. Так, у своїй статті Нільс Бо Польсен критично підходить до діяльності і, відповідно, матеріалів НДК. Він показав роль НДК у приховуванні злочинів сталінського режиму та дію пропаганди [9]. Меріан Сандерс [10] у своєму дослідженні доводить, що комісія виступала, як аспект «сталінізму», оскільки радянська влада продовжувала шукати «ворогів народу» під час і після Другої світової війни.

Тому констатуємо, що науковий доробок стосовно діяльності державних органів влади зі встановлення й обліку збитків, скоєних нацистами та їх спільниками в Одеській області, вкрай обмежений і винесена в заголовок тема потребує дослідження.

Мета. Проаналізувати діяльність державних органів зі встановлення злочинів, заподіяних нацистськими загарбниками та їх спільниками в Одеській області, та висвітлення особливостей їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. У результаті 17 днів Одеської наступальної операції війська 3-го Українського фронту вигнали окупантів з Миколаївської та Одеської областей і 14 квітня 1944 р. вийшли до р. Дністер [11, с. 535]. Таким чином, Одеська область опинилася в тилу і розпочався відбудовчий процес. Але перед початком відновлювальних робіт необхідно було здійснити облік збитків і підрахувати кількість жертв, заподіяних німецько-румунською окупацією.

За класифікацією А. Мухаровської, з відновленням повноцінної діяльності РНК УРСР та усієї вертикалі органів виконавчої влади, яка й організувала місцеві осередки сприяння роботі НДК, розпочинається третій, завершальний «місцевий» етап створення та діяльності державних комісій обліку збитків, завданих окупантами [1, с. 63]. Розглянемо цей заключний етап в Одеській області.

Таблиця 1*

Склад Одеської обласної комісії сприяння в роботі НДК на 25 квітня 1944 р.	
<i>П.І.Б., посада поза Облкомісією</i>	<i>Посада в Облкомісії</i>
Колибанов А.Г., 1-й секретар Одеського обласного комітету КП(б)У, депутат Верховної ради СРСР	Голова
Гордієнко В.З., в.о. голови Облвиконкому	Член
Сосновський І.А., секретар ОК КП(б)У	Член
Давиденко Б.І., голова одеської міськради	Член
Завгородній, начальник облуправління НКВС	Член
Ковелев, Секретар Одеського міського комітету КП(б)У	Член
Іваненко, секретар ОК ЛКСМУ	Член
Савчук, професор, доктор біологічних наук	Член
Забора К.П., представник від профспілки працівників початкових і середніх шкіл	Член
Самотей, заступник обласного прокурора	Член
Михайлеченко, депутат Верховної ради СРСР	Член
Василь Брага (Добровольський), замісник керуючого Херсонсько-Одеської Єпархії, протоієрей	Член
Жолудев А.Ф., інженер	Відповідальний секретар

* Складено автором за: [1, арк. 5–6].

Постановою виконкому Одеської обласної ради депутатів трудящих і Обласного комітету КП(б)У від 25 квітня 1944 р. була утворена Одеська обласна комісія сприяння в роботі НДК (далі – Облкомісія) [12, арк. 5 і зв.]. Також затвердили і склад Облкомісії (див. таблицю 1). Принцип формування був таким самим, як і НДК та УКР [6, с. 27]. Частину складу Облкомісії створили відповідно до Постанови РНК СРСР «Про роботу НДК» від 16 березня № 299 [13, ст. 299]. Але інша частина була сформована за калькою вищих комісій. Так, є представники від освіти, науки, робітників і, звісно, церкви. Знову ж, як і в НДК і УКР, фаховість із дорученої справи була під великим питанням. Слід також відмітити, що значна частина членів і голова Облкомісії займали інші державні, партійні посади і тому їм доводилося розпорошувати свою увагу на різні напрями роботи. Припустимо, що державна влада розраховувала, як указано в різних положеннях, інструкціях, що максимум за три місяці комісії здійснять облік, і тому не передбачала створення нових штатних одиниць. Усе по-радянському – нав'язати ще одні обов'язки до вже існуючих.

Крім того, на засіданні виконкому Одеської обласної ради депутатів трудящих і Обласного комітету КП(б)У 25 квітня 1944 р. були прийняті наступні рішення:

1. Зобов'язати райкоми КП(б)У і районі ради створити районні комісії по сприянню розслідування злочинів окупантів під керівництвом секретарів РК КП(б)У.

2. Строк закінчення роботи Облкомісії визначено 10 липня 1944 р. [12, арк. 5–6].

Стосовно першого рішення – зрозуміло, що було необхідно створити низові ланки, які б здійснювали всю чорнову роботу. А оскільки, як і в нормативно-правовій базі не було прописано, хто б міг бути головою районної комісії – вирішили зробити за зразком вищих інстанцій. Друге рішення – цілком логічне, – відрахували максимальний строк, визначений інструкціями і прийняли його за основу. Розуміли члени комісії чи ні, масштаби підрахунку збитків і чи впораються вони за визначений термін, зараз сказати важко. Але масштаби руйнувань і грабунку окупантами, наприклад м. Одеси, на 25 квітня 1944 р. вони могли побачити на власні очі. А чи могли вони протистояти тоталітарній машині і відтермінувати строки подачі звітності, навіть за об'єктивних обставин, – однозначно ні.

В області почали масово створювати комісії по сприянню розслідуванню різних рівнів. Так, районні комісії створювалися за принципом Облкомісії і так само встановлювали термін повноважень. Для прикладу наведемо склад Біляївської районної комісії по сприянню розслідуванню злочинів окупантів, яка була утворена Постановою виконкому Біляївської районної ради і райкому КП(б)У 3 травня 1944 р. (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Склад Біляївської районної комісії по сприянню розслідуванню злочинів окупантів [1, арк. 4]	
<i>Прізвище, посада</i>	<i>Посада в райкомісії</i>
Якименко, секретар РК КП(б)У	Голова
Григор'єв, голова райвиконкому	Член
Грудцев, замісник начальника районного відділу НКВС	Член
Козяр, завідуючий районним відділом освіти	Член
Секретаров, начальник районного відділу НКДБ	Член
Родіядл, голова Біляївської сільради	Член
Калугін, директор МТС	Член
Шлян, секретар РК ЛКСМУ	Член
Шипкин, священник	Член
Дима, інструктор-бухгалтер районного земельного відділу	Член

З таблиці видно, що районні комісії, як і Облкомісія, склалися з осіб знаних, поважних у районі, які займали керівні посади і, вірогідно, весь масив практичної роботи виконували інші особи.

Перейдемо до характеристики найнижчих комісій, які й виконували основний обсяг роботи. Їх яскраво демонструють комісії у селах. Наведемо приклад комісії у с. Маринівка

Доманівського району. Комісія складала акт щодо пограбування окупантами Івано-Богословської церкви. Головою комісії був священник Володимир Петрович*, члени комісії: сторожі колгоспів Г.П. Зайченко та І.В. Киртка; свідки: колгоспники К.Н. Рябчук М.Т. Задорожнюк, експерт – тесля Маринівської МТС І.М. Нестеров [14, арк. 5]. Зауважимо, що ініціатором створення подібних комісій був член Облкомісії протоієрей Василь Брага, який закликав настоятелів церков і вірян надсилати дані про злочини і матеріальні збитки, які завдали окупанти [15, арк. 3]. У даному випадку неординарним є голова комісії – священник, та це пояснюється тим, що радянський уряд використовував церкву в своїх корисливих цілях. Дивує, що священник одночасно був і головою й особою, відповідальною за майно, яке було знищено або пограбоване. З позицій достовірності обліку збитків теж відчувається дисонанс. Так, священник достовірно знав, яке майно перебувало в його церкві, а з іншого – з метою збільшення компенсації була можливість приписати більше, ніж насправді було знищено або розграбовано. Фах і компетентність інших двох членів комісії та свідків теж викликає сумнів. У чому полягала роль експерта, акт не дає зрозуміти. Припускаємо, що тесля визначав суму збитків, завданих будівлі церкви. Видно, що суб'єктивність і непрофесіоналізм сільських (колгоспних) комісій межував із недопустимим рівнем. Утім, інших варіантів, на нашу думку, не було. Крайні фахівці, що залишилися, залучалися до інших видів діяльності або були мобілізовані до лав Червоної армії.

Крім того, у м. Одеса міські комісії створювалися із членів міськкомунгоспу, уповноважених будинку (скоріш за все, з керуючих будинком). Ці комісії займалися обліком збитків, заподіяних комунальному господарству міста, а також збирали інформацію про кількість жертв серед цивільних та факти вивезення мешканців на роботи до Німеччини [16, арк. 13зв.; 15, арк. 18].

Відповідно до «Інструкції з обліку збитків...», затвердженої Постановою РНК СРСР від 7 травня 1943 р. № 493, найнижчі комісії на підприємствах, в установах та організаціях створювалися відповідними центральними керівними органами цих установ [14, арк. 11; 17, арк. 2–5; 18, арк. 214].

Розглянемо механізм роботи, успіхи та прорахунки комісій різних рівнів Одеської області. Почнемо з найнижчої ланки. Після того, як колгоспи отримували від районної ради вказівку підрахувати збитки, на зборах колгоспу обирали відповідальних осіб. На жаль, як вище зазначали, ними могли бути малоосвічені колгоспники, що не додавало об'єктивності цій комісії та її результатів. Наступний крок – треба було віднайти документи про матеріальні цінності колгоспу до окупації (кількість худоби, фуражу, реманенту тощо). А якщо частину майна колгоспу евакуювали, то треба мати ще й документи про евакуацію. А це було проблематично. Як альтернативу документам, можна було віднайти особу/осіб, що пам'ятала/ли необхідні дані. Об'єктивність таких даних виглядає підозріло, оскільки існувала спокуса приписати більше.

Наступна проблема – брак фахівців у колгоспах. Тому час на складання відповідних розлогих актів з усіма необхідними статистичними даними подовжувався. Як результат, терміни, встановлені НДК не витримувалися. Так, по Ворошиловградському району м. Одеси акти датуються січнем 1945 р. [15, арк. 12, 16–17].

Варто охарактеризувати ще один важливий напрям діяльності комісій – підрахунок жертв злодіянь окупантів. Він у деяких моментах був схожим із обліком збитків та однозначно мав свою специфіку. Наведемо приклад складання акту на трагічні події. 23 жовтня 1941 р. одеську сім'ю Шлямновичів із трьох осіб забрали до в'язниці, з якої вони так і не повернулися. Членами комісії, які склали акт, були уповноважена по будинку Т.Ф. Литвинюк, член трійки І.Е. Веретельников, мешканка будинку В.М. Лаланоцула. Затверджував акт голова комісії Ворошиловградського району м. Одеси Телегін. Печатка – Ворошиловградської районної ради депутатів трудящих. Акт складався у рукописному варіанті [15, арк. 18]. Проблема з папером була катастрофічною, що відчувалося на всіх рівнях комісій. А звідси, відповідно, і відсутність бланків. Звісно, це суттєво подовжувало подачу загальної звітності.

Дані низових комісій концентрувалися в районних комісіях, які готували зведену інформацію для передачі її далі. І тут ховаються головні проблеми діяльності комісій.

* прізвище у тексті написано не розбірливо.

Одна з перших – масштаби. Так, наприклад, у Чернянському районі було складено 2 акти на 5 аркушах (розстріляно 7 осіб), а у Кагановичському районі 257 актів на 483 аркушах (28 751 жертва) або у Містовському районі відповідно: 35 актів на 47 аркушах (35 581 жертва)* [18, арк. 70–71]. Простежується дисбаланс в обсягах робіт у різних районах. У тих районах, які найбільше потерпали від звірств окупантів, співвідношення кількості членів комісії до завдань було не на користь перших. Як ми зазначали, для встановлення кількості жертв відводився один місяць.

Як за такий короткий проміжок часу можна було встановити таку кількість жертв? Це ж не у списку їх порахувати. Слідча робота проходила у складних умовах через значну кількість перевірок та фізичних досліджень. При цьому необхідно було зібрати сотні, тисячі свідчень, віднайти місця поховання, провести ексгумацію тіл, провести судово-медичну експертизу. На додачу треба було встановити організаторів, виконавців злочинів. Незважаючи на те, що до комісій входили представники НКВС і НКДБ і слідчі органи повинні надавати допомогу комісіям у розслідуванні злочинів, більшість членів комісій була далекою від слідчої та криміналістичної діяльності і, тим більше, від судово-медичної експертизи. Та незважаючи на тісну співпрацю комісій та слідчих органів [9, с. 31] є сумнів, що в останніх був достатній штат для виділення необхідної кількості службовців у підпорядкування комісіям, не зашкодивши своїм прямим обов'язкам.

НДК постійно дорікала Облкомісії на недотримання термінів і низьку якість презентації зібраних матеріалів злодіянь окупантів [19, арк. 16]. Пропаганда вимагала інформації про значні масштаби руйнувань та найжахливіші випадки масового знищення цивільних. Так, уже 11 червня 1944 р. у газеті «Известия» були опубліковані попередні дані про злочини окупантів у Одеській області [20].

У результаті члени низових комісій працювали на межі можливого, проявляли кмітливість слідчих, щоб дістатися вірогідних фактів та вкластися у встановлений термін. Основній масі комісій явно бракувало часу. Як наслідок, виникають питання об'єктивності результатів комісій. У зв'язку з цим Бо Польсен зробив висновок, що достеменно не відомо, як встановлювалася кількість жертв, а основним методом підрахунку було додавання цифр знизу догори. По кожній області виводилися районні цифри, для кожної республіки – обласні, і зрештою – загальна кількість жертв. Хоча він припускає, що у конкретних випадках комісії навіть занижували дані [9, с. 31]. Та це вже предмет іншого дослідження.

Одночасно з своїми прямими обов'язками низові комісії займалися опитуванням осіб, які повернулися з примусових робіт у Німеччині або її спільників. Це завдання, на нашу думку, переслідувало дві цілі: показати умови життя й роботи «остарбайтерів» з пропагандисткою метою та попереднє виявлення неблагонадійних. Опитувальні листи, крім загальної інформації (дата, місце народження і проживання, місце роботи) звертали увагу на те, куди і ким була направлена особа та чим вона займалася. Особливе місце відводилося визначенню умов транспортування до Німеччини, роботи, забезпечення, змісту знущань, насилля з боку «власників» [21, арк. 1–3 зв., 27].

Акти з результатами розслідування надходили до районної комісії. Зібрати з усіх колгоспів інформацію було нелегко. Так, кількість колгоспів у районах була досить значною, наприклад, у Криво-Озерському районі Одеської області на 1944 р. нараховувалося 39 колгоспів [22, арк. 12]. А чим більше фігур на шахівниці, тим складніше ними керувати. Одночасно районна комісія займалася й іншими видами обліку злочинів та збитків від окупантів. Багато часу займало з'ясування деталей. Члени комісій повинні були максимально точно і повно встановити персоналії окупантів, військове звання, посаду, характер злочину, персональну роль у ньому [17, арк. 6]. Уточнення деталей вимагало багато часу.

Єдиний механізм, який віднайшов Обком КП(б)У, щоб пришвидшити роботу на місцях, це відрядження відповідальних працівників у райони [23, арк. 1–2]. Як показала практика, серйозних змін це не принесло.

Найбільше на проблеми з таймінгом страждала Одеська міська комісія, яка затримувала загальний обласний звіт. Та це й не дивно, зважаючи на велику кількість міщан, величезне комунальне господарство, а, відповідно, значні жертви і збитки. Так, 20 вересня 1944 р. Голова Одеської міської комісії Давиденко на засіданні бив на сполох, що акти і звіти не

* У цілому у 27 районах області було складено 1418 актів на 4534 аркушах (жертв – 252724 особи (у т.ч. 48664 вивезені на роботи до Німеччини)) [18, арк. 70–71].

готові. Члени комісії навели низку причин такого стану речей. Перш за все, технічні – друк матеріалів не починався, складнощі були з прошивкою документів тощо. Іншою причиною, яка по суті не давала повноцінно розпочати справу, було перемир'я з Румунією. Вона погодилася компенсувати збитки натурою, а це, в свою чергу, додавало клопоту до обліку збитків. Та під час дискусії з'ясували, що головною причиною було те, що члени комісії лише почали розроблювати план збору актів та їх групування, методи складання загальної відомості тощо [24, арк. 1–2]. Це вкотре підтверджує, що члени комісії були переобтяжені іншими прямими обов'язками. Грізні вказівки комісії від Давиденка упоратися за 5 діб, були просто словами. Важелі впливу голови комісії на її членів були обмеженими, та й з управлінськими якостями, як видно, були проблеми – підлеглим треба ставити реальні задачі.

У результаті 21 жовтня 1944 р. Обком КП(б)У направив термінову телефонограму до міськвиконкому Давиденку про незадовільну роботу міської комісії (відсутні дані про злочини окупантів, збитки). Встановили «магічний» 5 денний термін для виконання поставлених завдань [19, арк. 26]. Зазначимо, що у встановлений термін не встигли і комісія продовжувала свою роботу у 1945 р.

Перейдемо до наступного етапу. Після підготовки районними комісіями зведеної документації, її завіряли голова і секретар комісії і направляли до Облкомісії [15, арк. 10]. Остання збирала доволі значний і різноплановий матеріал про наслідки злочинів окупантів, що не додавало їй оперативності. Так, наприклад, у 1944 р. в Одеській області нараховувалося 27 районів [18, арк. 71]. Одночасно свої звіти до Облкомісії надсилали низові комісії з підприємств, організацій та установ, які підпорядковувалися профільним Народним комісаріатам, наприклад, Обласний відділ охорони здоров'я, Обласний відділ освіти, Одеська єпархіальна фабрика церковного начиння, Одеська ковбасна фабрика Укрмястресту тощо [14, арк. 11; 17, арк. 2–5; 18, арк. 214]. Якщо навіть частина низових комісій діяла як Одеська міська комісія, то керівництву Облкомісії не позаздриш, оскільки терміни звітності до УРК не витримувалися. Зазначимо, що замість закінчення повноважень Облкомісії 10 липня 1944 р. вона діяла аж до листопада 1945 р. [25, арк. 330].

З огляду на це, виникають цікаві роздуми стосовно часткової доцільності призначення на посади голів і членів комісій керівників партійних та радянських органів. Таким чином голови комісій могли впливати на голів, секретарів нижчих комісій через партійну або владну лінію. Достеменно не відомо – вища радянська влада одразу свідомо заклала такий принцип діяльності, чи так вийшло саме по собі. Про принципи верховенства права і законності годі й говорити. Підсумком роботи Облкомісії стала доповідна записка, направлена до НДК [18, арк. 1–27]. Її опублікували в різних джерелах. Вона стала базою для звинувачень на Нюрнберзькому процесі [26; 27; 20].

Висновки. Таким чином, Облкомісія й районні комісії в Одеській області формувалися за принципом НДК і УРК. Основний обсяг роботи виконували низові комісії, створені у колгоспах, підприємствах, організаціях і установах та районні комісії, які попередньо узагальнювали матеріали. Незважаючи на те, що слідчі органи допомагали з розслідуванням, фаховість комісій залишалася низькою. Рівень обласних і нижчих комісій планувався як короткостроковий, а відповідно, владні повноваження голів комісій над членами та комісіями нижчого рівня взагалі не визначено. Керівництво здійснювалося в ручному режимі і трималося на посадах, які займала особа в партійних і державних органах, і її неформальному авторитеті. Запланована тимчасовість комісій передбачала для виконання завдань встановлення чітких термінів, що межували почасти з безумством і самодурством. У результаті строки здачі звітності по декілька разів відтермінували. Останнє впливало на об'єктивність звітів та апіорі давало незадовільну оцінку комісії, що в подальшому негативно впливало на її працездатність. Одночасно матеріали, зібрані Облкомісією, стали частиною обвинувальної бази на Нюрнберзькому процесі.

Список літератури

1. Мухаровська А. О. Діяльність державних комісій щодо обліку збитків, заподіяних нацистськими загарбниками господарству і населенню у Волинській та Ровенській областях: дис. ... канд-та. іст. наук: 07.00.01. Луцьк, 2016. 337 с.

2. Максимчук Є. С. Діяльність державних комісій з розслідування злочинів нацистів на території України (1941–1951 рр.): типологічний склад та інформаційний потенціал джерельного комплексу: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2007. 12 с.
3. Міщанин В.В. Діяльність крайової «Надзвичайної комісії для розслідування та встановлення злочинів і збитків, спричинених угорсько-німецькими фашистськими загарбниками на території Закарпатської України» (1944–1946 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 2014. Вип. 2 (33). С. 55–60.
4. Стельникович С. В. Джерельний потенціал матеріалів Житомирської обласної комісії з розслідування злочинів нацистів під час Великої вітчизняної війни. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. XXXIV. С. 311–315.
5. Яковлев В. Военні злочини нацистів на Харківщині (1941–1943): за матеріалами Надзвичайної державної комісії. *Літопис Волині*. 2022. № 26. С. 178–185.
6. Федорченко О., Домашова С. Правова регламентація створення і діяльності надзвичайної державної комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. Вип. 1(37). С. 25–32.
7. Будницький О. В. Одеса. Життя в окупації 1941–1944. Видавництво Росспен, Серія: Історія колаборації. 2013. 231 с.
8. Драгоман Р.-А., Красножон А. В., Николає К. И. Археология, история и политика в Транснистрии 1941–1944 гг. Харьков, 2023. 643 с.
9. Польсен Н. Б. Розслідування воєнних злочинів «по-совєтськи». Критичний аналіз матеріалів надзвичайної державної комісії. Голокост і сучасність. *Студії в Україні і світі*. 2009. № 1 (5). С. 27–45.
10. Sanders M. R. Extraordinary Crimes in Ukraine: An Examination of Evidence Collection by the Extraordinary State Commission of the U.S.S.R., 1942–1946: PhD dissertation. Ohio University, 1995.
11. Грицюк В. М., Лисенко О. Є. Одеська наступальна операція 1944. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / гол. ред. В. А. Смолій. Київ, 2010. Т. 7. С. 535.
12. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). Ф. Р-19. Оп. 2. Спр. 1. 44 арк.
13. Постановлення Совета Народных Комиссаров Союза ССР за март 1943 г. [№№ 220 – 343]. Б. и., 1943. 338 с.
14. ДАОО. Ф. Р-2238. Оп. 1. Спр. 12. 167 арк.
15. ДАОО. Ф. Р-2238. Оп. 1. Спр. 13. 18 арк.
16. ДАОО. Ф. Р-2238. Оп. 1. Спр. 11. 13 арк.
17. ДАОО. Ф. Р-2238. Оп. 1. Спр. 16. 36 арк.
18. ДАОО. Ф. Р-2238. Оп. 1. Спр. 26. 221 арк.
19. ДАОО. Ф. Р-1234. Оп. 7. Спр. 294. 49 арк.
20. Сообщение Чрезвычайной государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причинённого ими ущерба гражданам, колхозам, общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям СССР. *Известия*. 1944. 14 июня (№140). С.4.
21. ДАОО. Ф. Р-2238 Спр. 40. 249 арк.
22. ДАОО. Ф. Р-2238. Спр. 30. 27 арк.
23. ДАОО. Ф. Р-2238. Спр. 35. 35 арк.
24. ДАОО. Ф. Р-1234. Оп. 7. Спр. 171. 9 Арк.
25. ДАОО. Ф. Р-2238. Спр. 45. 331 арк.
26. Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. Т. 2: Сборник документов и материалов / редкол.: И. Ботников и др. Одесса, 1949. 290 с.
27. Сборник сообщений Чрезвычайной государственной комиссии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков / под ред. С. Мураль. М.: ОГИЗ, 1946. 428 с.

References

1. Mukharovska, A. O. (2016). Diialnist derzhavnykh komisii shchodo obliku zbytkiv, zapodiianykh natsystskymu zaharbnykamy hospodarstvu i naselenniu u Volynskii ta Rovenskii oblastiakh [The Activities of State Commissions on Accounting for Damages Inflicted by Nazi Invaders to the Economy and Population in Volyn and Rivne Regions]. *Candidate's thesis*. Lutsk [in Ukrainian].
2. Maksymchuk, Ye. S. (2007). Diialnist derzhavnykh komisii z rozsliduvannia zlochyniv natsystiv na terytorii Ukrainy (1941–1951 rr.): typo-vydovyi sklad ta informatsiinyi potentsial dzherelnoho kompleksu [Activities of State Commissions Investigating Nazi Crimes in Ukraine (1941–1951): Typological Composition and Information Potential of the Source Complex]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Mishchanyn, V.V. (2014). Diialnist kraiovoi «Nadzvychanoi komisii dlia rozsliduvannia ta vstanovlennia zlochyniv i zbytkiv, sprychynenykh uhorsko-nimetsky my fashystskymy zaharbnykamy

- na terytorii zakarpatskoi Ukrainy» (1944-1946 rr.) [Activities of the Regional “Extraordinary Commission for the Investigation and Determination of Crimes and Damages Caused by Hungarian-German Fascist Invaders in the Territory of Transcarpathian Ukraine” (1944–1946)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriiia «Istoriia» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University, “History” series*, 2 (33), 55–60 [in Ukrainian].
4. Stelnykovych, S. V. (2012). Dzherelnyi potentsial materialiv Zhytomyrskoi oblasnoi komisii z rozsliduvannia zlochyniv natsystiv pid chas Velykoi vitchyznianoï viiny [The Source Potential of Materials from the Zhytomyr Regional Commission for the Investigation of Nazi Crimes During the Great Patriotic War.]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University*. XXXIV, 311–315 [in Ukrainian].
 5. Iakovliev, V. (2022). Voienni zlochyny natsystiv na kharkivshchyni (1941–1943): za materialamy Nadzvychnoi derzhavnoi komisii [Nazi War Crimes in the Kharkiv Region (1941–1943): Based on Materials from the Extraordinary State Commission]. *Litopys Volyni – Chronicle of Volyn*, 26, 178–185 [in Ukrainian].
 6. Fedorchenko O., Domashova S. (2024). Pravova rehlementatsiia stvorennia i diialnosti nadzvychnoi derzhavnoi komisii zi vstanovlennia i rozsliduvannia i rozsliduvannia zlodiiian nimetsko-fashystskykh zaharbnnykiv ta yikhnikh spilnykiv [Legal regulation of the creation and activity of the Extraordinary state commission established and investigated the crimes of the german-fascist occupiers and their accomplices]. *Aktualni problemy pravoznnavstva – Current problems of legal science*, 1(37), 25 – 32 [in Ukrainian].
 7. Budnytskyi O.V. (2013) Odesa. Life in the occupation 1941–1944. Vydavnytstvo: ROSSPEN [Publisher: ROSSPEN], Series: History of collaboration [in Ukrainian].
 8. Drahoman, R-A., Krasnozhan, A., Nykolae, K. (2023). Archaeology, history and politics in Transnistria 1941–1944. Kharkiv [in Ukrainian].
 9. Pelsen, N. B. (2009). Rozsliduvannia voiennykh zlochyniv «po-sovietsky». Krytychnyi analiz materialiv nadzvychnoi derzhavnoi komisii. Holokost i suchasnist [Investigating war crimes “Soviet-style”. Critical analysis of the materials of the extraordinary state commission. Holocaust and modernity.]. *Studii v Ukraini i sviti – Studios in Ukraine and the world*, 1(5), 27–45 [in Ukrainian].
 10. Sanders, M.R. (1995). Extraordinary Crimes in Ukraine: An Examination of Evidence Collection by the Extraordinary State Commission of the U.S.S.R., 1942–1946. – PhD dissertation, Ohio University.
 11. Hrytsiuk, V. M., Lysenko, O. Ye. (2010). Preface. In: V. A. Smolii (ed.) Odesa offensive operation 1944. Encyclopedia of the history of Ukraine: in 10 volumes, vol. 7. MI-O. Kyiv [in Ukrainian].
 12. State Archive of Odesa region. Fund P-19. Inv. 2. File 1 [in Russian].
 13. Postanovleniya Soveta Narodnikh Komissarov Soyuzu SSR za mart 1943 g. [№№ 220–343] [Resolutions of the Council of People’s Commissars of the USSR for March 1943: [No. 220 – 343]]. (1943). Moskva [in Russian].
 14. State Archive of Odesa region. Fund P-2238. Inv. 1. File 12 [in Russian].
 15. State Archive of Odesa region. Fund P-2238. Inv. 1. File 13 [in Russian].
 16. State Archive of Odesa region. Fund P-2238. Inv. 1. File 11 [in Russian].
 17. State Archive of Odesa region. Fund P-2238. Inv. 1. File 16 [in Russian].
 18. State Archive of Odesa region. Fund P-2238. Inv. 1. File 26 [in Russian].
 19. State Archive of Odesa region. Fund P-1234. Inv. 7. File 294 [in Russian].
 20. Soobschenie Chrezvyichaynoy gosudarstvennoy komissii po ustanovleniyu i rassledovaniyu zlodiyaniy nemetsko-fashistskikh zahvatchikov i ih soobschnikov i prichin Yonnogo imi uscherba grazhdanam, kolhozam, obschestvennyim organizatsiyam, gosudarstvennyim predpriyatiyam i uchrezhdeniyam SSSR (1944). [Report of the Extraordinary State Commission to Identify and Investigate the Crimes of the German-Fascist Invaders and Their Accomplices and the Damage They Caused to Citizens, Collective Farms, Public Organizations, State Enterprises and Institutions of the USSR]. *Izvestia*, June 14 [in Russian].
 21. State Archive of Odesa region. Fund P-2238. Inv. 1. File 40 [in Russian].
 22. State Archive of Odesa region. Fund P-2238. Inv. 1. File 30 [in Russian].
 23. State Archive of Odesa region. Fund P-2238. Inv. 1. File 35 [in Russian].
 24. State Archive of Odesa region. Fund P-1234. Inv. 7. File 171 [in Russian].
 25. State Archive of Odesa region. Fund P-2238. Inv. 1. File 45 [in Russian].
 26. Botnikov, I.V. (ed.) (1949). Odesa in the Great Patriotic War of the Soviet Union. Volume 2. Collection of documents and materials. Odesa [in Russian].
 27. Mural, S. (ed.) (1946). Collection of reports of the Extraordinary State Commission on the atrocities of the Nazi invaders [in Russian].

Надійшла до редакції / Received: 29.05.2024

Схвалено до друку / Accepted: 17.06.2024